

GRČKA KOLONIZACIJA PHAROSA

Jelena Batrnjek

Farska kolonija na otoku Hvaru, koju su osnovali stanovnici otoka Parosa, pripada jednoj od najstarijih grčkih kolonija na istočnoj jadranskoj obali. Osnovana je 384. godine prije Krista te je obuhvaćala prostor današnjeg Starog Grada na otoku Hvaru te polje koje se proteže od Starog Grada do Vrboske. Grad je imao sve odlike grčke kolonije. Povijest Pharosa obilježila su samo dva veća sukoba; jedan prilikom uspostave same kolonije i to sa susjednim Ilirima te drugi, 219. godine prije Krista, s Rimljanima. Osim toga, prema informacijama koje posjedujemo, kolonija je vodila sasvim miran i nenametljiv život.

Ovaj članak napisan je s namjerom da prikaže grčku kolonizaciju otoka Hvara, točnije kolonizaciju Pharosa koji se nalazi na prostoru današnjeg Starog Grada. Samo uspostavljanje kolonije nije prošlo bezbolno. Naime, pridošlice s grčkog otoka Parosa sukobili su se s 'barbarima' (ilirskim domorocima). Ali nakon pomoći Dionizija Starijeg, grčka kolonija na otoku Hvaru osnovana je u 4. stoljeću prije Krista. Članak prikazuje i svakodnevni život Farana: kakav su novac Farani kovali i gdje je sve nađen, kakvu su keramiku pekli i gdje su je distribuirali, kako su bili društveno organizirani, kako su branili svoj teritorij i kako su i gdje sahranjivali svoje mrtve. Rad je konačno zaokružen sukobom Farana s Rimljanima 219. godine prije Krista te potpunim potpadanjem grada pod rimsku vlast u 1. stoljeću prije Krista, kada Pharos (sada pod nazivom Pharia) postaje dio rimske provincije Dalmacije.

Općenito o Hvaru i životu prije grčke kolonizacije

Otok Hvar nastao je u postdiluvijalno doba, oko 18.000 godina prije Krista. Tada se zbog deglacijacije i većeg porasta razine oceana oblikovala obala Jadranskog mora. Šumski pokrov pokrivaio je čitav otok, ali su šume vremenom krčene te su nastajala polja pogodna za poljodjelstvo.

Otok Hvar naseljen je već u prapovijesno doba, prije 6000 godina. O tome svjedoče nalazi iz razdoblja eneolitika do željeznog doba u Grapčevoj, Markovoj, Babinoj, Smokovoj i drugim špiljama. Iz tog razdoblja na otoku postoje nalazi osebujne hvarske kulture koja je trajala od 3500. do 2500. prije Krista koja je poznata po bojanoj keramici (na crvenoj podlozi sivi, žuti ili bijeli ornamenta te crveni ornamenta na crnoj podlozi).

Nakon toga su otok naselili Iliri. Iliri su se početkom 4. stoljeća prije Krista sukobili s Grcima, koji su počeli naseljavati otok (Solarić, Solarić, 2009: 59, 60).

Odlazak Parana u svetište po savjet prije osnutka Pharosa

Prema tadašnjem običaju, Grci su prije donošenja važne odluke odlazili u proročišta da im se prorekne budućnost. Navode se mogućnosti odlaska u dva proročišta: Zeusovo proročište u Dodoni u sjevernoj Grčkoj ili čuveno Apolonovo proročište u Delfima, smješteno u južnom dijelu Parnasa (Solarić, Solarić, 2009: 63).

Jasna Jeličić-Radonić smatra kako je to vjerojatno bilo Apolonovo svetište u Delfima, ali o tome nemamo konkretnih povijesnih podataka. Da je bila riječ baš o svetištu u Delfima, možemo zaključiti po činjenici da su Delfi u helenskom svijetu vodili glavnu riječ u politici urbane disperzije viška stanovništva (Jeličić-Radonić, 2010: 125).

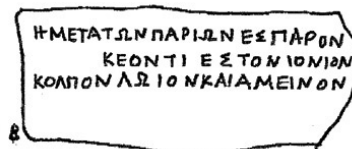
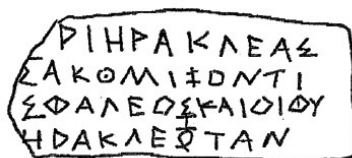
S druge strane, Branko Kirigin i njegovi suradnici u internetskom projektu pod nazivom *Starogradsko polje* donose informaciju kako su Parani po savjet ipak išli u Dodonu. Kao potvrdu tome kaže kako je nedavno pronađena pločica s pitanjem je li probitačno otići s Paranima u Pharos i tamo osnovati koloniju. Kirigin čak donosi i rekonstrukciju natpisa. (1)

Kada su Parani dobili pozitivan odgovor da je isplativo otići na Pharos, morali su preseliti svoje sugrađane, izgraditi grad i podijeliti plodno zemljište kolonistima. To je bio vrlo složen proces pa je skupština grada Parosa izabrala okista koji je koloniste trebao predvoditi i brinuti se za sigurnu plovidbu, odnose i dogovore s domaćim stanovništvom, organiziranje doseljenika kao političke zajednice sa svim institucijama grada-države, organiziranje vojne sile koja će braniti zajednicu od neprijatelja te za pravilnu podjelu zemljišta stanovnicima, kako unutar grada za stanovanje i zajedničke prostore, tako i zemljište koja će doseljenici obrađivati unutar pripadajućeg teritorija hore (Solarić, Solarić, 2009: 63).

Osnutak Pharosa i sukob s Ilirima

Antički grad Pharos (Φάρος) jedan je od najstarijih gradova na hrvatskoj obali Jadrana. Osnovani su ga grčki doseljenici s otoka Parosa (Para) u Egejskom moru. Pharos (Far, Faros) bio je smješten na pogodnom poluotočiću u neposrednoj blizini prostranog polja, a prvenstveno je bio agrarna kolonija (Jeličić-Radonić, 2010: 125).

Na istom mjestu gdje su Parani utemeljili i sazidali grad ranije se nalazilo željeznodobno naselje. To pokazuju slojevi spaljenog i porušenog ilirskog naselja. Stratigrafski slojevi pokazuju kako je spaljeno ilirsko naselje nekoliko puta obnovljeno, ali je kasnije konačno spaljeno

Olovna pločica iz Zeusovog svetišta u Dodoni sa urezanim pitanjem nepoznatog Grka koji pita proročište da li je probitačno s Paranima otići na Pharos

i razrušeno. Na zgarištu ilirskog naselja grčki doseljenici podižu prve nastambe od drvene građe (Jeličić-Radonić, 2010: 126).

O osnivanju Pharosa pisao je u 1. stoljeću prije Krista Diodor, grčki pisac sa Sicilije. Diodor je jedini pisani antički izvor o osnivanju farske kolonije te o događajima koji su uslijedili nedugo nakon toga. U petnaestoj knjizi svoje *Univerzalne povijesti (Bibliothēke historike)* on daje prikaz aktivnosti Dionizija Starijeg iz Sirakuze, najmoćnijeg tiranina na Sredozemlju u kasnom 5. i u prvoj polovici 4. stoljeća prije Krista. On piše: *Dok se to događalo* (tj. kad se Dionizije Stariji udružio s Mološanima i Ilirima u Epiru u zapadnoj Grčkoj, op. p.), *Parani prema nekom proročanstvu poslaše koloniju na Jadran, osnovavši je na otoku zvanom Faros, u suradnji s tiraninom Dionizijem. Na kraju godine (384. pr. n. e., op. p.), u Ateni je arhont bio Diotrepthes, a u Rimu su za konzule izabrani Lucije Valerije i Aulus Marius, a u Eleji je proslavljena 99. olimpijada, ona u kojoj je Dikon iz Sirakuze osvojio «stadion». Za to vrijeme (384. pr. n. e., op. p.) su Parani koji su naselili Faros dopustili barbarima na otoku da nesmetano ostanu na veoma utvrđenom mjestu, dok su oni utemeljili grad na moru i obzidali ga. Kasnije, barbari s otoka nisu podnosili nazočnost Grka i pozvaše Ilire s kopna nasuprot otoku. Njih više od deset tisuća prijeđe na Faros s mnogo malih brodova, poduzeše napad i pobiše mnogo od Grka. No namjesnik Lisosa (danas Lješ u Albaniji), postavljen od Dionizija, zaplovi s većim brojem trirema protiv ilirskih brodica; i jedne potopi, druge zarobi, pobivši više od pet tisuća barbara, zarobivši pak oko dvije tisuće.* (1)

Već na početku valja napomenuti kako se autori ne slažu oko točne godine osnutka grčke kolonije Pharos na Jadranu. Kako je gore vidljivo, Kirigin i njegov tim tumače godinu 384. prije Krista kao godinu osnutka Pharosa. S druge strane, Jasna Jeličić-Radonić smatra kako je grčka kolonija nastala na prijelazu 384. u 383. godinu prije Krista. (Jeličić-Radonić, 2010: 125) Solarići, pak, navode sljedeću informaciju: Pharos su 385. godine prije Krista osnovali Grci s otoka Parosa (jedan od otoka Kiklada u Egejskom moru, jugoistočno od Atene) (Solarić, Solarić, 2009: 59).

Vratimo se malo Diodorovu tekstu. Njegovi živi opisi važni su nam iz nekoliko razloga. Opis nam govori o tome da je u početku postojao dogovor između domaćeg stanovništva i Grka o mirnom osnivanju grada, ali da su godinu dana nakon toga domoroci uvidjeli kako dogovor nije poštivan ili su se, pak, Grci predomislili u vezi dogovora. Možemo zaključiti da su domoroci protjerani sa svojeg izvornog mjesta stanovanja daleko od mora. Morali su napustiti luku, a vjerojatno i polje od kojeg su živjeli. To je izazvalo gnjev te u pomoć zovu susjedne Ilire. Zbog nezadovoljstva barbara koji su bili gnjevni na

helensku nazočnost, organizira se ilirska koalicija predvođena Jadasinima. Ta koalicija snažno napada novu grčku naseobinu. U pomoć Paranima dolaze troveslarke sirakuške flote pod zapovjedništvom eparha iz susjedne Isse. Tada je potpuno slomljen ilirski otpor. Nakon poraza ilirskih stanovnika, ostvareni su uvjeti da se stabilizira i ponovno izgradi grčka kolonija. Tada se podižu prve kamene kuće (Jeličić-Radonić, 2010: 126).

Zanimljivo je i proučiti zašto je Dionizije odlučio pomoći Paranima u osnivanju Pharosa. Konačan odgovor ne možemo iščitati iz Diodorova svjedočanstva. Moguće je kako im je Dionizije odlučio pomoći zbog velike udaljenosti matičnog otoka; Paros je, naime, od Hvara bio udaljen nekih 700 nautičkih milja. Možda su Parani odlučili obvezati Dionizija i platiti mu njegov trud?

Kao što je rečeno, ne znamo odgovore na ova pitanja. Ono što također ne možemo utvrditi iz Diodorova teksta jest gdje se nalazilo *izvanredno dobro utvrđeno mjesto* koje on spominje kao mjesto gdje su domoroci ostali nedirnuti. Mnoga su mjesta bila ponuđena kao rješenje, ali sada izgleda vjerojatnim da bi položaj današnjega grada Hvara mogao biti to *izvanredno dobro utvrđeno mjesto*. (1)

Ono što sa sigurnošću možemo reći jest da je iz Diodorova teksta vidljivo kako je Dionizije zbilja bio gospodar Sredozemlja u tom razdoblju i da

je ta bitka bila dovoljno važna za Diodora da bi o njoj pisao tri stoljeća kasnije. (1) Naime, sirakuški tiranin Dionizije Stariji nastojao je obraniti vitalne interese grčkih gradova na Siciliji koji su neprestano bili izloženi napadima Kartazana. Izgradio je moćnu flotu te je tako stvorio prestižnu vojnu silu, ali je to zahtijevalo znatna materijalna sredstva pa se Dionizije usmjerio na traženje novih trgovačkih područja. Odredište su mu bili upravo grčki gradovi na Jadranu (Jeličić-Radonić, 2010: 125).

Položaj Pharosa

Dosad su predložena tri plana prostiranja grada. Međutim, nedavni sistematski terenski pregledi tog područja pokazali su da prostiranje grčkih artefakata pokriva površinu od nekih 10 ha, mnogo veću od prostiranja rimskog materijala. Kako bi se dobila jasnija predodžba o veličini grada, početkom 90-ih godina 20. stoljeća iskopana je sonda uz dio gradskih zidina Pharosa koji čine sjevernu liniju grada. Rezultati pokazuju da je ovaj zid bio izgrađen od grčkih blokova. (1)

Terenski pregled i iskapanja međunarodnog tima *Projekt Hvar-arheologija mediteranskog predjela*, nisu mogli utvrditi je li bedemima bio opasan cijeli grad ili samo agora (javne zgrade i tržnica) i još neke kuće grčkog naselja niti gdje je bio centar grada. (1)

Opširnija iskapanja oko crkve sv. Ivana, koja je izvela Državna uprava za zaštitu spomenika kulture iz Splita

Natpis iz Farosa koji govori o pobjedi Farana nad Jadasinima i njihovim saveznicima, IV. stoljeće prije Krista

u posljednjih dvadesetak godina, otkrila su dio istočnog grčkog fortifikacijskog zida. Zaštitna iskapanja konzervatora otkrila su dijelove grčkih kuća na više lokacija, unutar i izvan stare gradske jezgre današnjeg Staroga Grada, ali to je još uvijek nedovoljno za rekonstrukciju urbanog plana Pharosa.⁽¹⁾ Zasad samo znamo da su zidovi kuća napravljeni od neobrađenog kamena povezanog glinom (Jeličić-Radonić, 2010: 127).

Gradsko područje Pharosa

Još uvijek nemamo podatke o javnim zgradama, poput hramova, agore ili ostataka luke. Uzmemo li u obzir površinu gdje su nađeni grčki artefakti oko Starog Grada, može se računati da je oko 500 Parana živjelo u gradu, a ukupno oko 1000 na cijelom teritoriju (hori) kolonije. (1)

Farska hora i parcelacija zemljišta

Grčki gradovi države imali su teritorij koji je bio pod njihovom upravom s primarnom namjenom za organiziranje poljoprivrede. Taj se teritorij nazivao hora. Gradsko središte Grci su nazivali asti, a postojala je i tampon zona između asti i hore koja se nazivala aschatia, a koja je služila za lov, ispašu, proizvodnju meda i za skupljanje ogrjeva (Solarić, Solarić, 2009: 63).

Zadnjih je desetljeća za hrvatsku arheologiju važno otkriće pravilna raspodjela zemljišta unutar Starogradskog polja koju su postavili Parani. Taj se veliki inženjerski pothvat antičkih Grka na tlu Hrvatske najvjerojatnije zbilo nesporedno nakon sukoba s Ilirima 384./3. godine prije Krista (Kirigin, Slapšek, 2010: 135).

Kako bi Grci svojim kolonistima podijelili obradivu zemlju na jednake pravilne dijelove, morali su imati sa sobom obrazovane ljude koji su znali matematiku i geometriju i koji su posjedovali potreban instrumentarij s priborom za mjerenje (Solarić, Solarić, 2009: 65).

Farska hora, tj. današnje Starogradsko polje, dugo je oko 6 km i proteže se od Starog Grada prema Vrboski, a poprečno je široko oko 2 km. Smješteno je u središnjem dijelu otoka Hvara (Solarić, Solarić, 2009: 63). Starogradsko polje zauzima prostor od nekih 1350 ha obradive površine i čini najveću plodnu ravnicu na hrvatskim otocima (Kirigin, Slapšek, 2010: 135).

Osnovna mjera bila je stopa od 30, 21 cm. Osnovna mjera za parcelu koju je dobio doseljenik s Parosa bila je veličine 1x5 stadija (181x905 m) ukupne površine od 16, 4 ha.

tj. oko 3 metra. (Solarić, Solarić, 2009: 73).

Kod nekih čestica možemo slijediti podjelu u manje parcele od 1x1 stadij (181x181 m). To je možda bilo zbog nasljeđivanja ili su se na svakom kvadratu od 1x1 stadija uzgajale razne vrste ljetina, gdje su Grci prvenstveno uzgajali žitarice. No Farani su zbog vlastite egzistencije morali proizvoditi i maslinovo ulje, vino, povrće i voće te uzgajati domaće životinje (Kirigin, Slapšek, 2010: 136).

Starogradsko polje u lipnju 2008. godine uvršteno je na UNESCO-ov popis svjetske baštine (Solarić, Solarić, 2009: 65).

Društvena organizacija Pharosa

Zbog nedostatka većeg broja javnih natpisa iz Pharosa, teško je rekonstruirati društvenu organizaciju grada. Jedini pisani dokument iz kojega je možemo pokušati rekonstruirati jest, nažalost, fragmentaran natpis, takozvana psefizma iz Pharosa, koji datira u kasno 3. stoljeće prije Krista. Iz njega doznajemo da je demos (svi građani) Pharosa odlučio poslati delegaciju od tri člana u matični grad Paros da zatraži pomoć u obnovi grada. To znači da je, zasigurno, postojala skupština gdje su se donosile odluke, dok nam druga tijela i funkcije nisu poznati. (1)

Budući da su doseljenici dobili jednaku količinu zemlje i da poznati ostaci kuća u Pharosu pokazuju ujednačenost u gradnji, govori nam da su stanovnici vjerojatno bili ravnopravni u posjedu i odlučivanju, odnosno da je morala postojati demokratska organizacija. Na Parosu je dominantna institucija bila patria, a u koju su upisivani članovi stariji od 18 godina. Misli se da su postojale tri patrie koje su svake godine birale arhonta. Na Parosu i na Tasosu poznajemo i druge brojne strukture i funkcije u javnoj, vjerskoj i vojnoj sferi života. Vjerojatno je i u Pharosu moralo biti nešto slično, ali je Pharos bio deset puta manji od tih gradova i zato su u njemu neke javne funkcije bile reducirane. (1)

Psefizma, voljom farske skupštine izglasani dokument iz kasnog 3. stoljeća prije Krista - govori o delegaciji Farana koja je u matičnom gradu Parosu tražila pomoć u obnovi grada

Kako su Farani branili svoj teritorij?

Zbog okolnih domorodačkih stanovnika, Pharosu je bila potrebna snažna obrana zbog neprijateljske okoline. Gradske zidine slijede približno pravilnu liniju, s tek neznatnim odstupanjima. Čini se kako kule nije bilo ni uz sama gradska vrata. Zašto Pharos nema kule teško je objašnjivo jer su one kao fortifikacijsko dostignuće već davno poznate (Cambi, 2002: 26-27).

Da bi zaštitili horu, Farani su sagradili dvije stražarske kule na dominantnim položajima. Bolje sačuvana je ona na brdu **Tor** (od romanski *turres*, što znači kula), poviše Jelse. Ta je kula bila pravokutnog oblika, površine oko 7,4 x 6,2 m, visine 6 m. Kula stoji na brežuljku na 235m nadmorske visine te gleda na istočni, sjeverni i južni dio područja. Kula Tor udaljena je oko 10km od Pharosa. Ispred kule nalazi se masivni bedem koji vjerojatno predstavlja ranije prehistorijsko utvrđenje. Mala iskapanja izvršena su ovdje u 1960-im i ona su otkrila lokalne i grčke artefakte koji su danas izloženi u arheološkoj zbirci u gradu Hvaru. Na sjevernoj padini nalaze se pravilni usjeci u živu stijenu koji ukazuju da je ovdje bilo naselje. Položaj ima izuzetan strateški značaj; Tor je kontrolirao istočni prilaz teritoriju Pharosa. (1)

Samo 7,5 km od kule na Toru izgrađena je i kula na Maslinoviku. Kula na Maslinoviku nalazi se na niskom brežuljku (67 m nadmorske visine), na sjevernom dijelu grčke parcelacije zemljišta. Udaljena je oko 3 km od Pharosa. Slična je veličinom i oblikom Toru, ali je sačuvana samo u visini od dva do tri reda kamenih blokova. Iskapanja na tom mjestu pokazala su da je kula, vjerojatno visine 10 m, imala krov od crijepa. Na podu prizemlja, u središtu prostorije nalazi se četverouglasti kamen, na kojemu je bila uglavljena greda, koja je podupirala konstrukciju drvenog poda. Zabilježeni su i tragovi peći. Više krhotina fine keramike potječe iz 4. stoljeća prije Krista. (1)

Unutar grčkih hora obično su se nalazili hramovi, većinom posvećeni bogovima plodnosti. U hori Pharosa nemamo određeni dokaz o hramovima, ali na položaju Munjače, odakle se može vidjeti cijelu horu, nađeni su obrađeni kameni blokovi koji ukazuju da je na tom položaju moglo biti mjesto hrama. Ovi su blokovi bili naknadno upotrijebljeni da podrže suhozid terase (sada prekriveno današnjom cestom). Erozijska zemlja s juga mogla je prekriti nalazište i tek bi geofizička snimanja mogla jednog dana dokazati da je ovdje doista postojalo grčko svetište. (1)

Farska kovnica novca

Bilo bi logično, kao i u bilo kojem drugom grčkom kolonizacijskom pokretu, da novo parsko naselje u Pharosu kuje svoj novac sličan novcu matičnoga grada. Ali, u vrijeme osnivanja Pharosa, Paros nije kovao vlastiti novac (razdoblje od 480. do 357. godine prije Krista) pa Farani nisu mogli kovati svoj novac prema parskom

uzoru. Kao uzor poslužio im je Korint (Sirakuza). (1)

Kovnica novca u Pharosu uspostavljena je čim su to prilike dopustile. Farani su počeli izdavati brončani i srebrni novac s namjerom da ga koriste šire, ne samo u lokalnoj upotrebi. Srebrni novac Pharosa teži od 2, 77 g do 2, 16 g, a promjera je 12 mm. Srebrni novac kratko je emitiran pa je stoga sačuvano tek nekoliko primjeraka. Na aversu srebrnog novca prikazana je Zeusova glava s lovorovim vijencem, a na reversu je bila prikazana koza okrenuta nalijevo. Brončani novac kovao se u razdoblju od 4. do 2. stoljeća prije Krista i to u nekoliko različitih tipova. U 4. stoljeću, a vjerojatno i početkom 3. stoljeća prije Krista, emitiran je novac s tipovima Zeus/koza, Dioniz/grozd, Artemida/koza, Perzefona/koza (Göricke-Lukić, Bonačić Mandičić, 2010: 175).

Krajem 4. i na prijelazu u 3. stoljeće prije Krista kovnica u Pharosu izdaje 3 manje emisije brončanog novca:

Na aversu najteže emisije brončanog novca prikazana je Perzefonina glava s vijencem od žitnog klasja, a na reversu je prikazana koza okrenuta nalijevo. Najteži primjerak ovog novca težak je 8, 78 g, a najčešći promjer ovog novca je 20mm. Postoji više varijanti ovoga novca s različitim prikazima Perzefonina lica, kose i vrata te s različitim prikazima reversa.

Drugoj emisiji brončanog novca pripada novac promjera 15mm. Na aversu je prikazana Perzefonina glava s vijencem od žitnog klasja, a na reversu je koza okrenuta nalijevo. Perzefonin je portret na svim primjercima ove nominale isti, dok za revers postoje različite varijante.

Treća emisija brončanog novca potječe s kraja 4. stoljeća i iz 3. stoljeća prije Krista. Novac je težio 2, 33 g, a promjer je iznosio 14mm. Na aversu je prikazana Artemidina glava sa stefanom i krobilom, a na reversu je prikazana koza okrenuta nalijevo. Razlikujemo nekoliko tipova prema tome kako su oblikovani likovi božice i koze (Göricke-Lukić, Bonačić Mandičić, 2010: 176).

Krajem 3. stoljeća prije Krista kovnica emitira brončani novac tipa glava muškarca/kantar. Nakon rimskog rušenja Pharosa, kovnica novca jedno vrijeme bila je neaktivna. Kada je obnovljena, nastavila je kovati novac tipa muškarčeva glava/kantar. Težina tog novca bila je neujednačena (od 9, 6g do 2, 24g). Promjer novca iznosio je 20mm. Na aversu je prikazivana muška glava koja je ponekad nosila i lovorov vijenac. Na reversu je prikazivan kantar različitog tipa (uski, visoki, zvonoliki, trbušasti, aismetrični) (Göricke-Lukić, Bonačić Mandičić, 2010: 176).

Farska je produkcija novca prestala u 1. stoljeću prije Krista. (1)

Osim na Hvaru, novac iz farske kovnice pronađen je i u ovim mjestima: Split, Brač, Bančići kraj Omiša, Risno, Novalja na Pagu, Vis, Resnik, Ošanići, Batajnica na Dunavu te Rumunjska (Göricke-Lukić, Bonačić Mandičić, 2010: 177).

Farska keramika

Pharos je imao i vlastitu keramičku proizvodnju. Pravljene su fine posude, zatim one kuhinjske te amfore, pithosi, mortariji (za usitnjavanje žitarica i pripremu hrane), opeke i dekorativni krovni crjepovi, utezi za tkalački stan. Proizvodila se čak i terakota, a svjetiljke su bile uobičajeni predmet u kućama i u grobovima. Nalazi fine keramike otkrivene u raznim dijelovima grada ukazuju na istovrstan standard i potrebe njegovih stanovnika. (1)

Većina grčkih keramičkih predmeta nađenih u Pharosu pripada poznom klasičnom i helenističkom razdoblju. Na jugoistočnom uglu Pharosa pronađeni su ostaci keramičkih peći i keramičkog škarta (nastao zbog pogriješke u procesu rada keramičkih radionica). Zastupljeni su ulomci amfora koji pripadaju tipu Korint B amfora te drugi oblici keramičkih posuda. Tijela amfora često su bila ukrašena različitim vegetabilnim motivima izvedenima crnom i crvenom bojom na glinenoj podlozi. Vegetabilni ili spiralni motivi najčešće su se nalazili na ramenu ili vratu posude, dok su na trbuhu izvedene različite kombinacije horizontalnih traka. Pronađeni su i kalupi za tzv. Tanagra-figure (Jeličić-Radonić, 2010: 128).

Pored importiranih crno-sjajnih posuda iz Atike, lokalna proizvodnja finog posuđa zastupljena je s malim i laganim oblicima. Glina je blijedožuta i ima pristojan crni premaz. Lokalnu keramičku produkciju podupiru i mali nosači posuda u pećima. Ovoj grupi pripada pet posuda koje se mogu datirati u sredinu 4. stoljeća prije Krista. Dva mala vrča (jedan od njih ima rebra, a drugi izgled dinje) nađeni su u sondi II u slojevima 1022 i 1027 prilikom arheoloških iskapanja. Nisu tako delikatni kao fina lokalna keramika. Datiraju otprilike između 350. i 325. godine prije Krista i moguće je da su proizvedeni u Issi. Jedna grupa keramičkih nalaza pripada i tzv. gornjojadranskom stilu. Ulomci imaju istu žučkasto-smeđu glinu. Radi se o krateru iz sonde III (nalaz možemo datirati od kasnog 4. Pa do kasnog 3. Stoljeća prije Krista), o zdjelici iz iste sonde, a treći je ulomak obod i dno (možda iste zdjelice). Ne zna se gdje je to posuđe napravljeno (Kirigin, Leach, Hayes, 2002: 252, 253).

Grubo lokalno posuđe s crveno obojenom dekoracijom na posudama rađenima na vitlu koje imaju fine vapnenačke dodatke predstavljaju standard u 4. stoljeću prije Krista. Obod kratera i vrat jedne amfore također pripadaju ovoj grupi posuđa.

Pored atičke, korintske i italsko/kampanske crno-sjajne keramike, nađeni su i ulomci apulske crvenofiguralne, gornjojadranske i Gnathia keramike (Kirigin, Leach, Hayes, 2002: 253). Za vrijeme terenskog pregleda i iskapanja nalaženi su i pitosi sa i bez dekoracija, ali oni su rjeđi u samom gradu. Opeke i kanalice¹ također su nalažene i to oko 3 km sjeveroistočno od Pharosa. U vrijeme zaštitnih iskapanja nađeni su i ukrasni Antefiksi na 3 mjesta unutar grada. Drugi nalazi govore o koničnim i

piramidalnim utezima za tkalačke stanove. Jedan od njih ima urezan natpis TIMO, a drugi pečat s likom životinje. Utezi su lokalne proizvodnje (Kirigin, Leach, Hayes, 2002: 254).

Prema dosadašnjim nalazima keramičkog škarta, deformirane keramike koja je odbačena zbog pogriješke u pečenju te samih ulomaka dijelova keramičkih peći, može se utvrditi da su keramičke radionice djelovale od osnutka grada u 4. stoljeću prije Krista i da su neprestano radile tijekom 3. i 2. stoljeća prije Krista (Jeličić-Radonić, 2010: 128).

Groblje Pharosa

Nemamo puno podataka o ukapanjima domorodačkog i grčkog stanovništva na području Pharosa. Nekoliko grčkih grobova iskopali su krajem 19. stoljeća ljubitelji starina i to u zapadnom dijelu grada. Iz skromnih informacija može se zaključiti da su grobovi sadržavali po jedan kostur. Bili su građeni od kamenih ploča i pokriveni pločom, a u grobu je bilo nekoliko darova, uglavnom keramike i terakote. Sačuvana su samo četiri nadgrobna spomenika s imenima umrlih. Na onom otkrivenom na Kupinoviku zapisano je ime Komona, sina Filoksenide, a na onom otkrivenom kod Kučišća ime je Selina, sina Impoklejevog. Na jednom se spominje Aristofan, sin Aristofanov iz Sirakuze, očito stranac u Pharosu koji je došao u grad i tu umro. Glavno groblje Farana tek treba otkriti. Ono je vjerojatno bilo negdje izvan istočnih gradskih zidina. (1)

Dionizijske tradicije na Pharosu

Kako bismo bolje razumjeli zbivanja i dionizijske tradicije na Pharosu, potrebno je reći nešto više o otoku Parosu i ambijentu iz kojeg su Grci došli na naš Hvar. Paros je bio jedan od važnijih jonskih otoka, poznat po proizvodnji vina, maslina pa i žita, a nadasve po svojim čuvenim kamenolomima mramora. Samo 6 km mora dijeli ga od njegova većeg istočnog susjeda Naxosa. Dva otoka posebno povezuje kult Dioniza koji je utješio Arijadnu kada ju je Tezej ostavio na Naxosu. Prema jednoj legendarnoj tradiciji i sam je Dionizije rođen na Naxosu. Kult boga Dioniza prenesen je s Naxosa na otok Paros gdje su ga, zajedno s Demetrom, osobito slavili (Zaninović, 1996: 120).

Prema tome ne čudi nas što su i Parani svoje osobito štovanje Dioniza donijeli sa sobom u novu naseobinu. U novoj naseobini štovanje tog božanstva iskazivali su stavljanjem njegova lika na svoj novac. Dionizijski motivi pronađeni su i na keramičkim posudama.

Dionizijske tradicije bile su izraz društvenog i duhovnog života i polisa Pharosa, ali i ostalih naselja na otoku Hvaru. Dionizijske tradicije obuhvaćale su različite svečanosti i obrede Dioniziju u čast. Postoje čak i naznake održavanja dionizijskih kazališnih priredbi u Pharosu koje su se mogle održavati izvan relativno uska gradskog prostora. Slaveći Dionizija i njegove pratitelje, slavio se

1 Zaobljeni crijepovi

život i obnavljanje prirode i njezinih plodova (Zaninović, 1996: 121, 126).

Demetrije Farski (Hvaranin) i dolazak Rimljana

Demetrije Hvaranin jedina je osoba iz Pharosa spomenuta u antičkim pisanim izvorima. Demetrije je igrao važnu ulogu tijekom dvaju ilirskih ratova koje je Rim pobjedonosno završio u 229. i 219. godini prije Krista. On je najprije bio saveznik ilirskog kralja Agrona koji je kontrolirao teritorij od Kerkire (Krf) do Pharosa. Nakon Agronove smrti Demetrije se povezao s Teutom, Agronovom ženom. Ona ga je imenovala guvernerom Kerkire, nakon njegovih uspješnih pljačkaških napada u Epiru i Peloponezu. To je bilo 230. godine prije Krista. Kad su Iliri zaposjeli Kerkiru, blokirali su Otrantska vrata i to je potaknulo Rim da prijeđe tjesnac i napadne Kerkiru. Demetrije se u Kerkiri predao Rimljanima bez borbe, okrenuvši leđa Teuti. Ona je izgubila gotovo cijeli teritorij, a Demetrije je bio imenovan od Rima da upravlja tim područjem. (1)

Deset godina kasnije Demetrije je pljačkao uokolo, pokušavajući čak upasti na Kiklade (arhipelag kojem pripada Paros). Rim ga je morao zaustaviti i počeo je drugi ilirski rat. Demetrije je bio u Pharosu i branio ga sa 6000 vojnika. (1) Grčki pisac Polibije opisuje kako su se u Pharosu sukobili rimski vojskovođa Lucije Emilije i domaći vladar Demetrije Farski. Grad je bio otvrdjen i dobro pripremljen za obranu pa se Lucije Emilije poslužio varkom. Iskrcašći noću vojsku na neočekivanom mjestu, s neznatnim je brojem lađa uplovio u luku pred gradom. Izazvao je Demetrija da vojsku izvede iz grada i potom ga je porazio u žestokom okršaju. Zatim je rimski vojskovođa zauzeo i opustošio grad. U međuvremenu je Demetrije pobjegao na svojoj lađi u Makedoniju, Filipu V. (Jeličić-Radonić, 2010: 129) Filip V. poticao ga je da sklopi savez s Hanibalom iz Kartage i da se bori protiv Rimljana. Na kraju je Demetrije umro u neuspjelom napadu na Mesenu (Peloponez) 214. godine prije Krista. (1)

Arheolozi dosad nisu našli nedvojbenih dokaza o razaranju Pharosa od strane Rimljana. Arheološki materijal i djelomice antički pisani izvori svjedoče da je Pharos postojao kao neovisni grad pod zaštitom Rima sve do sredine 1. stoljeća prije Krista kad je bio uključen u rimsku provinciju Dalmaciju. Prema dvama fragmentima javnog natpisa (psefizma) očito je, međutim, da su nakon rata 219. godine prije Krista, Farani poslali delegaciju u Paros da zatraži pomoć u obnovi grada. Poslanstvo je bilo dobro primljeno u skupštini Parosa i Praxiepis je poslan da im pomogne u obnovi grada. Iako više od polovice ovog natpisa nedostaje, sačuvani dijelovi pokazuju iznenađujuće poznavanje grčkog jezika, stilistike, diplomacije te zakonskih i društvenih propisa i pravila. Sve nam to ukazuje da je zajednica Farana, nakon svih nezgoda pod Demetrijem koji ih je na kraju napustio, sačuvala i održala visoko civilizirani način života, iako je bila daleko od matične zemlje i okružena ne baš prijateljski nastrojenim susjedima. (1)

Zaključak

U nekoliko stoljeća svojega postojanja Pharos je doživio mnoštvo burnih perioda koji su označili njegovu povijest. Početak osnivanja ove grčke kolonije na našem najosunčanijem otoku obilježen je sukobima sa susjednim Ilirima koji su bili nezadovoljni blizinom novopridošlica. U 3. stoljeću prije Krista, nakon gotovo beskrupulozne izdaje vođe Demetrija Hvaranina, Pharos postaje dio teritorija novih gospodara svijeta, Rimljana. Konačno, u 1. stoljeću prije Krista, postaje dio provincije Dalmacije. Na kraju, možemo zaključiti kako je Pharos bio 'reduciran grčki polis'. Zauzimao je manju površinu od izvornih grčkih gradova, naravno, uz manji broj stanovnika. No, unatoč tome vodio je prilično bogat politički, društveni i kulturni život; od vlastite kovnice novca, preko demokratskih skupština do dionizijskih tradicija i proizvodnje vlastitih keramičkih proizvoda. Sve nam to odaje dojam solidno razvijenog grada koji je stvarao vlastitu povijest prilično udaljen od matičnog otoka. Mnoge stvari o Pharosu i danas su nam nepoznate. Možda neka nova istraživanja uskoro zaštitite postojeće lokalitete na Hvaru te nam donesu nove i zanimljive informacije o događajima u Pharosu prije više od 2000 godina.

GREEK COLONIZATION OF PHAROS

by Jelena Batrnek

Colony of Pharos on the island of Hvar, founded by residents of the island of Paros, belongs to one of the oldest Greek colonies on the eastern Adriatic coast. It was founded in 384 BC enclosing the space of contemporary Stari Grad on the island of Hvar and a field stretching from Stari Grad to Vrboska. The city had all the qualities of a Greek colony. History of Pharos was marked only by two major conflicts; one, during the establishment of the colony, with neighbouring Illyrians and the second in 219 BC with Romans. Moreover, according to the information we have, the colony led a quiet and unobtrusive life.

Literatura

1. Cambi, Nenad, 2002. *Antika*, Naklada Ljevak, Zagreb.
2. Bonačić Mandić, Maja; Göricke-Lukić, Hermine, 2010. *Numizmatika* u: *Antički Grci na tlu Hrvatske*, Galerija Klovičevi dvori, Zagreb, str. 175.-183.
3. Jeličić-Radonić, Jasna, 2010. *Far u svjetlu novih arheoloških istraživanja* u: *Antički Grci na tlu Hrvatske*, Galerija Klovičevi dvori, Zagreb, str. 125.-130.
4. Hayes, John W.; Kirigin, Branko; Leach, Peter, 2002. *Lokalna keramička proizvodnja u Pharosu* u: *Grčki utjecaj na istočnoj obali Jadrana*, Književni krug, Split, str. 252.-255.
5. Kirigin, Branko; Slapšak, Božidar, 2010. *Farska hora* u: *Antički Grci na tlu Hrvatske*, Galerija Klovičevi dvori, Zagreb, str. 135.-140.
6. Solarić, Miljenko; Solarić, Nikola, 2009. *Iskolčenje zemljišnih čestica i najstariji kamen međaš u Hrvatskoj iz 4. stoljeća prije Krista*, Kartografija i geoinformacija, Vol. 8, No. 12, Zagreb, str. 59.-77.
7. Zaninović, Marin, 1996. *Od Helena do Hrvata*, ŠK, Zagreb.

Internet

1. Starogradsko polje, arheologija mediteranskog krajolika, <http://www.starogradsko-polje.net/index.php?p=1>, (27. 4. 2012.)